

Учитель

КУПИТИ

«Учитель» Шарлотти Бронте – перший і в значній мірі автобіографічний роман відомої англійської письменниці. Це оповідь про Англію та Бельгію; про звичаї, що панували в брюссельських пансіонах середини XIX століття; про непрості взаємини між братами. Це також історія про любов: тут і традиційний любовний трикутник; і цинічний меркантилізм, і чисті почуття. Роман цілком сучасний, бо стосунки між чоловіком і жінкою цікаві та актуальні завжди.

Мария Бран

УЧИТЕЛ

БОГДАНОВА ШКОЛА

© Видавництво "НК-Богдан"

ISBN 978-966-10-7661-6

Шарлотта Бронте
УЧИТЕЛЬ

Переклад з англійської *Ірини Бондаренко*

Ілюстрації *Джорджа Данлопа Леслі (1835–1921)*

«Учитель» Шарлотти Бронте – перший і в значній мірі автобіографічний роман відомої англійської письменниці. Це оповідь про Англію та Бельгію; про звичаї, що панували в брюссельських пансіонах середини XIX століття; про непрості взаємини між братами. Це також історія про любов: тут і традиційний любовний трикутник; і цинічний меркантилізм, і чисті почуття. Роман цілком сучасний, бо стосунки між чоловіком і жінкою цікаві та актуальні завжди.

Глава I

ВСТУПНА

Днями, переглядаючи в ящику стола папери, я знайшов копію листа, якого надіслав рік тому старому шкільному приятелеві: «Дорогий Чарльзе!

Гадаю, коли ти і я були в Ітоні, ані тебе, ні мене не можна було назвати вельми популярними: ти був саркастичним, спостережливим, практичним та холоднокрівним; власний портрет не наважуся зобразити, але не пригадую, щоби він був особливо привабливим — чи не так? Який тваринний магнетизм привабив нас один до одного — цього не знаю; звісно ж, я ніколи не відчував до тебе нічого подібного

до почуттів Пілада й Ореста¹; і маю всі причини вважати, що й ти позбавлений будь-яких романтичних почувань щодо мене. Та все ж опісля занять ми часто гуляли разом і багато розмовляли; коли темою наших бесід були наші товариші чи шкільні вчителі, ми розуміли один одного; коли я переходив на вищі матерії, захоплювався якимось прегарним чи пречудовим предметом живої або неживої природи, твоя в'їдлива холодність мене не зачіпала.

Я почувався недосяжним для неї ТОДІ — так само, як чуюся ТЕПЕР.

Я давно тобі не писав, а ще довше не бачив тебе. На днях, випадково взявши газету вашого графства, натрапив у ній на твоє ім'я. І почав згадувати старі часи, подумки перебираючи події, які відбулися, відколи ми розстались; отож сів і почав писати цього листа. Що ти робив відтоді, мені невідомо; але якщо захочеш, ти можеш дізнатись, як життя обійшлося зі мною.

Спершу, після закінчення Ітону, я зустрівся з дядьками по материнській лінії — лордом Тайндейлом і високоповажним Джоном Сікомом. Вони розпитували, чи ступлю я на шлях служіння церкві, й мій дядько — той, котрий аристократ, — у випадку, якщо я погоджуся, запропонував мені парафію в Сікомі, бо парафії тоді розподіляв він; натомість мій інший дядько, містер Сіком, натякнув, що коли стану ректором Сікому і Скайфа, мені дозволять узяти хазяйкою будинку та церковної парафії одну із шести моїх кузин, його дочок, котрі всі мені глибоко антипатичні.

Я відмовивсь і від парафії, і від шлюбу. Бути добрим священиком — хороша справа, але з мене вийшов би негожий духівник. Щодо дружини — навіть думка про те, щоби бути зв'язаним на все життя з однією зі своїх кузин, здавалася мені жахною. Вони всі, без сумніву, добре виховані й навіть гарненькі, але жодне виховання і ніякі їхні чари не зачепили в моїй душі й найтоншої струни. Я навіть подумати не міг про те, як проводитиму довгі зимові вечори у вітальні перед каміном парафіяльного будинку Сікому віч-на-віч з однією з них —

наприклад, з величною й статусподібною Сарою — о ні! — я буду поганим чоловіком і за таких обставин ще й кепським священиком.

Коли я відкинув пропозиції обох моїх дядечків, ті спитали, що маю намір робити, і я відповів, що хочу подумати. Вони нагадали мені, що я не маю статків і їх нізвідки чекати, й по довгеньких роздумах лорд Тайндейл суворо запитав, чи я, бува, не вирішив йти стопами свого батька та зайнятися торгівлею. Ні, подібних міркувань у мене не було. Не думаю, що склад мислення дав би мені змогу стати добрим торгівцем; мої смаки і честолобство не сягають так далеко; але стільки презирства було у виразі обличчя лорда, коли він вимовив слово «торгівля», такий зневажливий сарказм вчувався в його тоні, що я раптово зважився. «Батько» було для мене лише ім'я, але мені не подобалося, коли це слово вимовляли так глумливо мені в обличчя. Поквапно, але чуйно я відповів: «Не можу вчинити краще, ніж наслідувати приклад батька; так, так, я стану торгівцем». Дядечки не заперечували; ми розсталися, відчуваючи взаємну відразу. Знову подумки повертаючись до тієї розмови, я переконуюся, що мав цілковиту слущність, скинувши тягар Тайндейлової опіки, але було нерозумно негайно підставити плечі під інший гніт, до того ж невідомий, який міг виявитися ще непідйомнішим.

Я відразу ж написав Едвардові — ти знаєш Едварда — єдиному моєму братові, старшому за мене на десять років і одруженому з багатою донькою фабриканта. На той час він був власником фабрики і справи, якою батько займався до банкрутства. Ти, певно, знаєш, що мій батько, колись багатий, наче Крез, незадовго до смерті збанкрутував, і після його кончини мати півроку жила в злиднях, а її аристократичні братики не допомогли, бо вона образила їх своєю спілкою з Крімсвортом, фабрикантом із-ширського графства. Наприкінці шестимісячного терміну вона привела на світ мене, а сама його полишила — вважаю, не надто про це жалкуючи, бо тут для неї було мало надії та підтримки.

Родичі батька взяли під опіку Едварда; так само, аж до моїх дев'яти років, вони опікувалися мною. Саме тоді з'ясувалося, що звільнилося місце представника нашого містечка у графстві округу; містер Сіком претендував на цю посаду. Мій дядько Крімсворт як справжній тямковитий комерсант скористався можливістю і написав пристрасного листа кандидатів, стверджуючи: якщо він та лорд Тайндейл не погодяться зробити щось для підтримки осиротілих дітей своєї сестри, він викриє їхню жорстоку поведінку й зробить усе, щоб містера Сікома не було обрано. Сей джентльмен і лорд Т. надто добре знали, що Крімсворти рішучі та безкомпромісні. Вони знали також, що ті мали вплив в окрузі Х., тому під тиском обставин дядечки змушені були оплатити мені навчання. Мене послали в Ітон, де я й перебував десять років, і протягом усього цього часу ми з Едвардом жодного разу не бачилися. Коли він виріс, то взявся торгувати і займався своїм ремеслом з таким старанням, умінням та успіхом, що нині, у своїх заледве тридцять, він уже має солідні статки. Про все це мені відомо з нечастих коротких листів, які я отримував від нього три чи чотири рази на рік; усі листи містили ворожі випадки на адресу сім'ї Сікомів та певні докори мені за те, що я жив на щедроти цього дому. Спочатку, ще хлопцем, я не розумів, чому, залишившись без батьків, я не мав бути вдячним дядечкам Тайндейлу та Сікому за свою освіту, але дорослішаючи та поступово дізнаючись про стійку ворожість і ненависть, яку вони виявляли до мого батька аж до його смерті й знаючи про страждання моєї матері — про всю кривду, заподіяну нашій сім'ї — саме тоді я відчув сором від залежності, в якій опинивсь, і прийняв рішення ніколи не брати й шматка хліба з рук, що відмовили в найнеобхіднішому моїй матері, котра опинилася при смерті. Саме такими почуттями я керувався, коли відмовився від парафії в Сікомі та від спілки з моєю сестрою-патриціанкою.

Безповоротно порвавши з дядьками, я написав Едвардові; розповів йому, що сталося, та повідомив про свій намір піти його шляхом і

зайнятися торгівлею; запитав також, чи не зможе він забезпечити мене роботою. У відповіді я не побачив схвалення мого рішення, але брат зауважив: якщо хочу, то можу прибути в графство -шир, і він побачить, «що можна для мене зробити стосовно роботи». Я приборкав усі почуття і навіть подумки заборонив собі критичні зауваження щодо його листа, спакував валізу й саквояж та негайно вирушив на північ.

Дощового жовтневого дня пополудні, після дводенної подорожі (залізниць тоді ще не було), я прибув у містечко N. Мені завжди чомусь здавалося, що Едвард живе в цьому містечку, але допитавшись, я дізнався, що в закопченому тупикові Бігбен-Клоус розташовані лише фабрика і склади містера Крімсворта; мешкає він за чотири милі від міста, у сільській місцевості.

Був пізній вечір, коли я вийшов коло воріт житла, на котре мені вказали як Едвардове. Коли наблизився до під'їзної алеї, то в непевних сутінках та похмурій імлі, котрі густішали, побачив, що будинок великий і ділянка землі навколо чимала. Зачекавши хвилику на галявині перед ґанком, опершись об високе дерево в центрі, я з цікавістю оглянув Крімсворт Хол.

«Едвард багатий, — розмірковував. — Я так і думав, що йому добре ведеться, але навіть не уявляв, що він — господар аж такого великого маєтку.»

Враз відкинувши всі свої домисли та припущення, я наблизився до парадного входу і подзвонив. Слуга відчинив двері; я назвав себе; він забрав у мене промоклу накидку і саквояж та ввів у кімнату, за меблюванням схожу на бібліотеку, де палахкотів яскравий вогонь у каміні, а на столі горіли свічки. Він повідомив, що хазяїн ще не повернувся з ярмарку в N., але вже за півгодини напевно буде вдома.

Полишений сам на себе, я вмотивувався поруч із каміном у м'якому зручному кріслі, обтягнутому червоним сап'яном; і поки мої очі стежили за спалахами полум'я на розжарених вуглинах та часточками попелу, що з однаковими інтервалами осідали на цеглини перед

вогнищем, розум був зайнятий припущеннями стосовно майбутньої зустрічі. У ній багато що було сумнівним, проте одне цілком певним — мені у жодному разі не загрожує жорстоке розчарування; від цього мене убезпечувала поміркованість моїх сподівань. Я аж ніяк не очікував братерської ніжності, що ллється через край. Едвардові листи були не такими, котрі породжують подібні розчарування або дають їм зміцніти. Та все ж, сидючи отак в очікуванні, був схвильований — надто схвильований — сам не знаю, чому. Моя рука, яка так не звикла стискати долоні рідних, міцно зціпилася, щоб заспокоїти дроз, викликану нетерпінням.

Думаючи про своїх дядечків і гадаючи, чи Едвардова байдужість дорівнюватиме їхньому холодному презирству, я почув, як ворота під'їзної алеї відчинилися й застукотіли колеса карети, наближаючись до будинку: це приїхав містер Крімсворт; збігло кілька хвилин, і по короткому діалозі у холі між ним та слугою біля дверей бібліотеки почулися кроки — вони сповістили, що йде господар будинку.

Я все ще зберігав нечіткі спогади про Едварда — такого, яким він був десять років тому — високого, жилавого, несформованого юнака. ТЕПЕР же, коли я підвівся з крісла й обернувся до дверей бібліотеки, то побачив привабливого чоловіка міцної статури, зі свіжим кольором обличчя, гарної будови й атлетичних пропорцій; уже перший побіжний погляд давав відчуття гострого проникливого розуму та швидкості реакції, що проступали як у його рухах, так і в поставі, у погляді й загальному виразі обличчя. Він коротко привітався зі мною і в момент потискання рук оглянув мене з голови до ніг; потім всівся в сап'янове крісло і кивнув, щоб я також сідав.

— Я чекав на вас у конторі в Бігбен-Клоус, — мовив Едвард; я помітив, що його голос мав якийсь різкий акцент, можливо, притаманний йому взагалі; звуки були гортанними, характерними для північної говірки, що різало мені слух, бо я звик до сріблястого звучання мови півдня.

— Власник постоялого двору, де зупинився диліжанс, скерував мене сюди, — відповів я. — Спочатку в мене виникли сумніви, чи правильно він мене зрозумів, адже я не знав, що ви маєте такий особняк.

— О, все гаразд! — відповів він. — Однак мені довелося провести в конторі зайвих півгодини, очікуючи вас — оце й усе. Вважав, що ви прибудете восьмигодинним диліжансом.

Я висловив жаль, що йому довелося чекати; він не відповів, але поворушив вугілля у каміні, намагаючись за цим жестом приховати роздратування; потім знову озирнув мене.

Внутрішньо я був задоволений від того, що в перші хвилини нашої зустрічі не виявив ані теплоти, ані запалу, натомість привітав цього чоловіка спокійно і безпристрасно.

— Чи ви остаточно порвали з Тайндейлом та Сікомом? — поспіхом поцікавився він.

— Не думаю, що надалі спілкуватимуся з ними; гадаю, відмова від їхніх пропозицій є непереборною завадою для наших подальших стосунків.

— Але, — продовжив він, — починаючи наше спілкування, хочу вам нагадати, що «ніхто двом панам служити не може²». Знайомство з лордом Тайндейлом несумісне з будь-якою допомогою від мене.

Коли Едвард урешті поглянув на мене, в його очах було щось схоже на безпричинну погрозу.

Не схильний йому відповідати, я вдовольнився внутрішнім монологом стосовно того, як відрізняється спосіб мислення різних людей. Не знаю, як розцінив містер Крімсворт моє мовчання — вважав це проявом непокори чи ж свідченням того, що мене залякала його безапеляційність. Він довго та пильно вдивлявся у мене, потім зненацька різко встав.

— Завтра, — мовив він, — я зверну вашу увагу на ще кілька моментів, але зараз час вечеряти, місіс Крімсворт, напевно, вже чекає;

ви йдете?

Великими кроками він вийшов з кімнати; я поспішив за ним. Ідучи через хол, я розмірковував, якою може бути місіс Крімсворт.

«Чи вона, — думав я, — така ж ворожа до всього, що подобається мені, — така ж, як Тайндейл, Сіком і всі міс Сіком — така сама, як цей люблячий родич, що крокує попереду? Чи все-таки краща? Чи варто мені у розмові з нею виказати хоч частинку свого справжнього «я», чи...?»

Усі подальші припущення зненацька обірвалися, бо я врешті зайшов у їдальню.

Лампа, що горіла під абажуром з матового скла, освітлювала привітну кімнату, обшиту дубом; вечеря була на столі поруч з каміном; коло нього стояла, ніби очікуючи на наш прихід, леді: молода, висока, гарної статури; її сукня була красивою та модною — наскільки можна судити з першого погляду. Вона весело привіталася з містером Крімсвортом і дорікнула йому — чи то грайливо, чи то ображено — за запізнення; її голос (я завжди зважаю на голоси при оцінюванні характерів) був приємний, що, на мою думку, свідчило про життєрадісність. Містер Крімсворт невдовзі обірвав її енергійні докори поцілунком — поцілунком нареченого (вони ще й року не були одружені); леді в чудовому настрої зайняла своє місце за столом. Нарешті усвідомивши мою присутність, вона попросила пробачення за те, що не помітила мене раніше, і потиснула руку, як чинять усі леді, коли перебувають у хорошому настрої, який змушує їх бути привітними з усіма, навіть з найбільш байдужими для них знайомими. Тепер я міг розгледіти, що в неї свіжий колір обличчя, риси дрібні, але приємні; волосся руде — цілковито руде. Вони з Едвардом багато розмовляли, і тон їхньої бесіди нагадував грайливу суперечку. Леді була стурбована або вдавала стурбованість від того, що він цього дня запрягав норовливого коня у двоколку; а чоловік висміював її страхи. Часом вона зверталася до мене.

— Містере Вільяме, хіба ж це не безглуздо з боку Едварда казати таке? Він стверджує, що об'їжджатиме Джека і — жодного іншого коня; тим часом ця тварина сьогодні вже двічі скинула його з себе.

Вона ледь шепелявила, і це було мило, хоча й трохи по-дитячому. Невдовзі я помітив також, що у виразі її обличчя та дрібних рисах є щось навіть не дівоче, а радше дитяче, і воно в поєднанні з легкою шепелявістю було, без сумніву, особливо привабливим для Едварда, й можливо, також для багатьох інших чоловіків; але не для мене. Я ловив її позирк, сподіваючись побачити там розум, який не міг помітити в обличчі чи почути у розмові; цей погляд був веселий, але неглибокий; інколи я бачив живість, марнославство, кокетство, що проглядали крізь райдужну оболонку очей, але даремно я шукав в її погляді душу.

Я не шанувальник східної краси: білі шийки, кармінні уста й щічки, хвилі яскравих кучерів недостатні для мене без іскри Прометея, яка житиме й тоді, коли троянди та лілії зів'януть, а волосся торкнеться сивина. Під променями сонця, в достатку, квіти цвітуть добре; але скільки дощових днів буває в житті — суцільні листопади нещастя, коли і вогнище людини, і її домівка закрижаніють, якщо не зігріває їх ясне, підбадьорливе світло інтелекту.

Після ретельного вивчення чистого аркуша обличчя місіс Крімсворт моє мимовільне глибоке зітхання провістило розчарування; вона ж розцінила його як захоплення своєю красою, а Едвард, котрий вочевидь пишався багатотою та вродливою молодотою дружиною, метнув на мене погляд — чи то глузливий, чи то лютий.

Я відвернувся від обох і, змученим оком обвівши кімнату, помітив дві картини в дубових рамах, що висіли по обидва боки від каміна. Не беручи більше участі в жартівливій розмові, що вели містер та місіс Крімсворт, я зосередився на вивченні картин. Це були портрети леді й джентльмена; обоє вони були вдягнені в костюми за модою двадцятилітньої давності. Портрет джентльмена висів в тіні, тож я не

міг як слід його роздивитись, образ леді повністю освітлювала притінена лампа. Я впізнав це обличчя — бачив його в дитинстві. Це була моя мати; обидві картини становили єдині вцілілі родові цінності з майна мого батька.

Пригадував, що це обличчя радувало мене в дитинстві, але тоді я ще не розумів цього. Тепер знав, як нечасто зустрічаються подібні лиця й сповна оцінив вдумливий і водночас лагідний його вираз. Серйозні сірі очі зачаровували мене, а риси обличчя дихали правдивістю та ніжністю. Я пошкодував, що це лише картина.

Невдовзі полишив містера й місіс Крімсворт на самих себе. Слуга провів у відведену для мене кімнату; зачиняючи її двері, я відмежувався від усіх — і від тебе, Чарльзе, також.

Тому до побачення — поки що.

ВІЛЬЯМ КРІМСВОРТ».

На цього листа я так і не отримав відповіді. Ще до його одержання мого друга призначили в одну з колоній, і він був уже на шляху до місця служби. Що стало з ним потім, я так ніколи і не дізнався.

Нині маю вільний час, котрий планував витратити на свого друга, але тепер присвячу його широкій публіці. Моя розповідь не надто захоплююча; більше того, в ній нема чудес; але вона може зацікавити людей, які важкою працею здобувають собі хліб насущний у тій же царині, що і я; мій досвід багато в чому нагадуватиме їм власний. Оскільки наведений лист був лише вступом, то я продовжую.

Глава II

Чудовий жовтневий день перейшов у туманний вечір, що був свідком мого знайомства з Крімсворт Холлом. Я встав рано і пішов на прогулянку на луг, що оточував будинок, — більше схожий на парк. Осіннє сонце, піднімаючись над пагорбами -ширського графства, освітлювало прегарну місцевість: брунатні ліси та родючі землі, з яких

щойно зібрали врожай, урізноманітнені пагорбами; річечку, що струменіла поміж лісами, в якій відсвічувалося холодне жовтнєве сонце й небеса; вздовж берегів виднілись із однаковими проміжками високі, циліндричної форми димарі, подібні на стрункі округлі вежі, що вказували на розташування фабрик, захованих за кронами дерев; тут і там стояли великі будинки, схожі на Крімсворт Хол, котрі займали найкращі місця на пагорбах; місцевість у цілому виглядала веселою та плодючою, зі слідами активної людської діяльності. Парові двигуни, торгівля та механізми давно позбавили її романтики й усамітнення. За п'ять миль звідси, в чашоподібній долині серед низьких пагорбів лежало велике місто N. Густа пара постійно висіла над місцевістю — тут був розташований Едвардів «концерн».

Я змусив себе уважно оглянути панораму, спонукав розум оцінити побачене та дійшов висновку, що все це не радує моє серце і не вселяє жодних сподівань, які мала б відчувати людина, котра має перед собою сценарій свого життєвого шляху, — і я сказав собі: «Вільяме, ти повстаєш проти обставин; ти телепень і сам не знаєш, чого хочеш; ти вибрав торгівлю — тож станеш торгівцем. Поглянь-но!». І подумки продовжував: «Поглянь на кіптяву в цій низині й усвідом, що це — твоє робоче місце. Тут ти не зможеш мріяти; не зможеш розмірковувати та теоретизувати — тут ти лише працюватимеш!».

Налаштувавши себе подібним чином, я повернувся в будинок. Брат був у їдальні. Я зустрівся з ним стримано — не зміг бути веселим; він стояв на килимку спиною до вогню: як багато я прочитав у виразі його обличчя, коли ми зустрілися поглядами і я наблизився до нього, щоби побажати йому доброго ранку; настільки це суперечило моїй натурі! Він уривчасто відповів «Доброго ранку!» й кивнув мені; потім не взяв, а радше схопив газету зі стола і почав читати з виглядом хазяїна, котрий шукає приводу уникнути нудної розмови з підлеглим. Добре, що я прийняв рішення цього разу все стерпіти, інакше його поведінка зробила б нестерпною ту відразу, яку я намагався подолати. Я окинув

поглядом його міцну статуру та могутні пропорції — й побачив власне відображення у дзеркалі над каміном; порівняння мене розважило. Обличчя моє нагадувало братове, хоч я й не був таким гарним: риси мав менш правильні; очі темніші, а чоло вище і за будовою значно поступався йому — тонший, тендітніший і нижчий. У фізичному розвитку Едвард перевищував мене всім і якби він переважав мене ще й розумово, то я мусив би бути його рабом — бо не міг сподіватися на його лев'ячу великодушність стосовно слабшого за себе; холодні корисливі очі Едварда й сувора, непривітна манера підказували мені, що він буде нещадним. Чи мав я достатньо сили духу, аби поборотися з ним? Я не знав цього, бо ще не спробував.

Прихід місіс Крімсворт на мить відволік мене від цих думок. Вона чудово виглядала у білій сукні; обличчя й убрання сяяли ранковою свіжістю нареченої. Я звернувся до неї з тим відтінком невимушеності, на який, здається, мав право після її вчорашньої легковажної веселості, але вона відповіла холодно та стримано; чоловік уже дав їй настанови — вона не повинна бути надто фамільярною з його клерком.

Щойно закінчився сніданок, як містер Крімсворт дав мені зрозуміти, що незабаром до дверей буде подано двоколку; за п'ять хвилин я маю бути готовий поїхати з ним в N. Я не змусив його чекати, і невдовзі ми вже мчали дорогою. Він правив тим самим брикливим конем, щодо якого напередодні місіс Крімсворт висловлювала неабиякі сумніви. Кілька разів Джек намагався показати свій норов, але енергійне й рішуче застосування батога безжалісною рукою хазяїна спонукало тварину до покірності, й Едвардові розширені ніздрі свідчили про його перемогу в цьому протистоянні; протягом нашої недовгої поїздки він мало говорив і лише час від часу розтуляв рота, щоб вилаяти коня.

Коли ми в'їхали в N., там панували галас і метушня; ми проминули чистенькі вулиці, де розташовувалися житлові будинки й крамниці, церкви та громадські заклади — потім полишили все це й звернули в район фабрик і складів; звідти крізь масивні ворота в'їхали на велике,

вимощене бруківкою подвір'я, і от ми вже у Бігбен Клоус, і фабрика лежить перед нами, вивергаючи сажу з довгої труби та здригаючись крізь товсті цегляні стіни всіма своїми залізними нутрощами. Робітники снували туди й сюди; вантажили візки. Містер Крімсворт поглянув довкола; він, здається, вже з першого погляду збагнув усе, що відбувається, вийшов з екіпажу і, полишивши двоколку та коня чоловікові, котрий поспішив узяти віжки з його рук, кивнув мені, аби я йшов за ним у контору. Ми увійшли: як відрізнялося це місце від світлиць Крімсворт Холу! Це було місце для роботи, з голою дощаною підлогою, залізною шафою, двома високими конторками і табуретами та кількома стільцями. За одним із столів сидів клерк, який, побачивши хазяїна, поспіхом зняв шапку і за мить уже знову був поглинутий роботою — не знаю, якою саме — писаниною чи підрахунками.

Знявши плаща, містер Крімсворт сів коло вогню. Я залишився стояти край каміна; потім він сказав:

— Стейтоне, залиште нас; я маю обговорити справи з цим джентльменом. Повернетесь, коли почуєте дзвінок.

Чоловік за конторкою підвівсь і вийшов, зачинивши за собою двері. Містер Крімсворт поворушив вугілля в каміні, склав руки і так сидів, замислившись — вуста стиснуті, брови нахмурені. Мені не залишалося нічого іншого, крім спостерігати за ним — як гарно вирізьблені його риси! який він красень! І як не в'язалося з цією гармонією вузьке й важке чоло!

Повернувшись до мене, він різко сказав:

— Ви приїхали сюди, у -ширське графство, навчатися торгівлі?

— Так.

— Ви вже визначились остаточно? Відповідайте мені негайно!

— Так!

— Я не зобов'язаний вам допомагати, але, якщо ви мені підійдете, то в мене є вільне місце. Візьму вас із випробувальним терміном. Що ви

можете робити? Чи знаєте щось, окрім нікому не потрібних дурниць, якими вас напхали в коледжі — грецької, латини тощо?

— Я вивчав математику.

— Нісенітниці! Сумніваюся, що вас справді чогось навчили!

— Можу читати й писати французькою та німецькою.

— Гм! — хвилину він розмірковував, тоді відчинив ящик стола коло себе, витягнув звідти листа і подав мені.

— Ви можете це прочитати? — запитав.

Це був діловий лист німецькою; я його переклав; не можу сказати, чи містер Крімсворт залишився задоволений — вираз його обличчя не змінився.

— Добре, — показав він після паузи, — що ви ознайомлені хоч з чимось корисним; з чимось, що дасть вам змогу заробляти на життя. Оскільки ви знаєте французьку та німецьку, візьму вас другим клерком, щоб вести нашу ділову кореспонденцію із закордоном. Призначу вам хорошу платню — 90 фунтів на рік — і ось що, — продовжував він, підвищуючи голос, — послухайте раз і назавжди те, що хочу сказати про наші родинні зв'язки та всю цю дурню! Я не бажаю нічого про це чути; мені нема до цього діла! Я нічого вам не подарую лише на тій підставі, що ви мій брат; якщо ж побачу, що ви нетямущий, недбалий, розпусний, бездіяльний чи маєте недоліки, що йдуть урозріз з інтересами мого дому, то звільню вас так само, як звільнив би будь-якого іншого службовця. Дев'яносто фунтів на рік — прекрасна зар-

плата, тому очікую, що ви цінуватимете ці гроші й пам'ятатимете про те, що будь-яка діяльність у моїй справі оцінюється лише з погляду практичної доцільності — всі звички, почуття та думки мають бути підпорядковані їй. Ви мене зрозуміли?

— Частково, — відповів я. — Думаю, ви хотіли сказати, що я отримуватиму гроші лише за роботу; мені не слід очікувати милості від вас, і я не повинен розраховувати на вашу допомогу, крім того, що

зароблю сам; це мені чудово підходить, і на цих умовах я погоджуюся бути вашим службовцем.

Повернувшись, я попростував до вікна; цього разу не глянув ув його обличчя, аби побачити реакцію. Цього так і не дізнався, але мені було байдуже.

Після кількахвилинного мовчання він знову почав:

— Можливо, ви розраховуєте жити в Крімсворт Холі та їздити зі мною на роботу в екіпажі. Але хочу довести до вашого відома, що це було б украй незручно для мене. Адже інколи мені потрібне вільне місце в екіпажі для гостя, якого я з ділових міркувань захочу розмістити на день-два у своєму маєтку. Тому вам слід пошукати квартиру в N.

Відійшовши від вікна, я знову наблизився до каміна.

— Звісно ж, я шукатиму житло в N., — відповів я. — Мене також не влаштовує проживання в Крімсворт Холі.

Сказав це спокійно. Я завжди говорю спокійно. Однак очі містера Крімсворта зблиснули гнівом. І він узяв реванш дивним способом. Повернувшись до мене, сказав грубо:

— Думаю, що ви бідні; як маєте намір жити, допоки не отримаєте квартальну платню?

— Яюсь впораюся, — пробурмотів я.

— То як ви збираєтеся жити? — повторив він уже голосніше.

— Як зможу, містере Крімсворте.

— Залізете в борги з ризиком для себе — ось як, — продовжив він. — Звідкіля мені знати — можливо, у вас аристократичні замашки; але якими б не були ваші звички, облиште їх; нічого такого я тут не потерплю і ніколи не дам вам зайвого шилінга, яких би боргів ви не наробили — пам'ятайте про це!

— Так, містере Крімсворте; ви переконаєтеся, що в мене чудова пам'ять.

Я більше нічого не додав. Не думаю, що то був сприятливий час для довгих розмов. Інстинктивно відчував, що безумством було б часто давати вихід своїм почуттям перед такою людиною, як Едвард. І сказав собі: «Я підставляю чашу терпіння під це невпинне капання, і вона постійно стоятиме там доти, поки не переповниться; тим часом повинен набратися витримки. Поки що беззаперечними є дві реальності. Я здатний виконувати роботу, яку доручив мені містер Крімсворт; я можу сумлінно заробляти собі на хліб, і цієї платні достатньо, щоб прожити. І якщо мій брат вирішив грати переді мною роль пихатого й суворого хазяїна, то це його провина, а не моя, і чи повинні його несправедливість та недоброзичливість одразу відвернути мене від дороги, яку я собі обрав? Адже я щойно ступив на цей шлях і стою лише на його початку — досягнення кінцевого пункту має забезпечити мені успіх».

Поки я отак розмірковував, містер Крімсворт подзвонив. Його перший клерк тепер знов увійшов.

— Містере Стейтоне, — сказав мій брат, — покажіть містерові Вільяму листи від «братів Фосс» і дайте йому копії відповідей англійською; він їх перекладе.

Містер Стейтон, чоловіка років тридцяти п'яти, з обличчям водночас лукавим і отупілим, поспішив виконати його наказ: розклав листи на столі, за який я відразу ж усівсь і зайнявся перекладом відповідей з англійської німецькою. Робив це з великим задоволенням — бо ж заробляв собі на життя; і це задоволення не отруїла присутність роботодавця, котрий певний час стояв, спостерігаючи за тим, як я працюю. Думаю, він намагався розкусити мій характер, але я почувався так упевнено під його пильним оком, ніби на мені був шолом зі спущеним забралом; чи, радше, я демонстрував самовладання з тією ж упевненістю, з якою показував би неосвіченій людині листа, написаного грецькою мовою; той бачитиме рядки та домислюватиме характери, але нічого з того не второпас; моя

сутність — не його сутність, і прояви її для нього — як слова іноземної мови. Спантичаний, він різко повернувся і полишив контору; того дня він повертався лише двічі; кожного разу змішував собі бренді з водою і випивав напій; його складові він діставав з буфету, що стояв збоку від каміна. Поглянувши на мої переклади — він міг читати і французькою, і англійською — знову мовчки вийшов.

Глава III

Я був вірним, пунктуальним і старанним другим клерком у Едварда. Усе, що він мені доручав, намагався виконувати добре. Містер Крімсворт ревно шукав недоліки, але не знаходив жодного; він змусив Тімоті Стейтона, свого головного й улюбленого клерка, наглядати за мною. Тіма спіткала невдача, бо я був не менш акуратним, аніж він, але кмітливішим. Містер Крімсворт розпитувався, як я живу і чи не вліз у борги — але ні, я розраховувався з хазяйкою вчасно. Винайняв невеличке помешкання, за яке примудрявся платити зі своїх крихітних заощаджень — накопичених ще в Ітоні кишенькових грошей; оскільки просити грошову допомогу мені завжди було неприємно, то рано навчивсь економити, відмовляючи собі в усьому й старанно розподіляючи місячне утримання, аби уникнути небезпеки просити додаткових грошей. Пам'ятаю, багато хто тоді вважав мене скнарою, але я втішав себе тим, що краще нехай мене не зрозуміють тепер, аніж знехтують мною згодом. Цього разу мене було сповна винагороджено; я вже і раніше отримував подібне «задоволення»: при розставанні з розгніваними дядечками один з них кинув мені на стіл п'ятифунтову банкноту, яку я там і залишив — заявивши, що всі мої дорожні витрати вже оплачені. Містер Крімсворт уповноважив Тіма дізнатися, чи не має моя хазяйка якихось скарг стосовно моєї поведінки. Та відповіла, що в неї склалося враження, ніби я дуже релігійна людина, і запитала Тіма, чи, на його думку, не маю наміру

колись присвятити себе служінню церкви; бо, як висловилася вона, в неї вже мешкали пожилці — вікарії, але їм було далеко до моїх урівноваженості та спокою. Тім сам був «релігійною людиною»; він належав до церкви «Об'єднаних методистів», що не заважало йому бути водночас і закоренилим негідником; тому, наслухавшись про моє благочестя, він пішов від хазяйки геть спантеличений. Розповівши про все почуте містерові Крімсворту — джентльмену, котрий сам не вчащав до церкви і поклонявся зовсім не богові, а радше мамоні — той використав здобуту інформацію як зброю, щоб вивести мене з рівноваги. Він розпочав із завуальованих кепкувань, котрі я спочатку не розумів, аж поки моя квартирна хазяйка не передала мені розмову з містером Стейтоном; це розплющило мені очі й тепер я приходив у контору вже підготовленим; мені вдавалося відбивати саркастично-богохульні випадки, прикриваючись щитом непробивної байдужості. Невдовзі братові набридло цілитись у статую; проте стріл своїх він не викинув, а заховав їх у сагайдак.

За весь час моєї служби я лише раз отримав запрошення в Крімсворт Хол. Це була велика вечірка з нагоди дня народження хазяїна; він звик запрошувати своїх клерків на подібні святкування і тому ніяк не міг оминати мене; однак мною старанно нехтували. Місіс Крімсворт, елегантно одягнена в атлас і мереживо, сяючи молодістю та здоров'ям, удостоїла мене лише побіжним кивком; ясна річ, що сам Крімсворт зі мною навіть не заговорив; мене не познайомили зі жодною з юних леді, котрі, огорнені сріблястими хмарками білого серпанку та мусліну, сиділи рядком на протилежному боці довгої та великої кімнати; фактично я був ретельно ізольований від усіх і міг лише спостерігати за сяючими хмарками навпроти; втомившись від блиску, почав вивчати малюнок на килимі. Містер Крімсворт, стоячи перед каміном та опершись плечем на його мармурову полицю, оточений групкою гарненьких дівчат, з якими весело розмовляв, — містер Крімсворт з висоти свого становища

нарешті поглянув на мене. Вигляд у мене був стомлений та самотній, і тримався я радше як полишений усіма учитель чи гувернер; брат мій залишився задоволений.

Почалися танці. Я дуже хотів бути відрекомендованим котрійсь із цих милих і розумних дівчат, а, отже, мати змогу продемонструвати, що також можу щось відчувати та вмію підтримувати невимушену світську бесіду і що, зрештою, я не колода чи предмет умеблювання, а діяльна, мисляча й наділена почуттями людина. Повз мене пропливали в танку усміхнені обличчя і граційні фігурки, але усмішки призначалися не мені, а невагомі фігурки перебували в обіймах інших рук — не моїх.

Я відвернувся, страждаючи, полишив танцюючих і попрямував ув обшиту дубом їдальню. Ані ниточка симпатії не поєднувала мене зі жодною живою істотою в цьому будинку. Пошукавши очима, я нарешті знайшов портрет матері. Витягнув із свічника тонку воскову свічку і підніс її ближче до картини. Довго й уважно вдивлявся у портрет, і душа моя поринула йому назустріч. Я зауважив, що мати передала мені багато своїх рис — те саме чоло, ті ж очі, такий самий колір обличчя. Інколи навіть досконала краса не так тішить людське самолюбство, як згладжена та пом'якшена подібність до самого себе; з цієї ж причини батьки самовдоволено шукають у рисах облич своїх доньок власні риси і втішно знаходять їх, хоча й у м'якшій формі та делікатних обрисах. Я саме розмірковував, як би цю картину — таку знаменну для мене — сприйняв сторонній спостерігач, коли голос позаду мене промовив:

— Гм-м! У цьому обличчі відчувається розум!

Я повернувся; позаду мене стояв високий чоловік — молодий, хоча й років на п'ять-шість старший за мене; зовнішність його в жодному разі не можна було назвати звичайною; оскільки зараз я не схильний детально змальовувати його портрет, то читач має вдовольнитися лише ледь окресленим силуетом, бо тільки це я й розгледів тієї миті; не

помітив ані кольору його очей, ані форми брів; бачив лише постать та обриси тіла; також примітив його тонкий кирпичний ніс, але навіть цих небагатьох загальних спостережень було достатньо, щоб упізнати його.

— Доброго вечора, містере Гансдене, — промимрив я, вклонившись, і, як сором'язливий йолоп, повернувся, щоб іти геть — чому? Просто тому, що містер Гансден був промисловець і власник фабрики, а я — звичайний клерк, інстинкт спонукав мене уникати тих, хто стоїть вище за становищем. Я часто бачив Гансдена у Бігбен Клоус, куди він мало не щотижня приходив у справах, які вів із містером Крімсвортом, але ніколи з ним не розмовляв — так само, як і він зі мною; і мимоволі відчував до нього недоброзичливість, тому що він не раз ставав німим свідком образливих випадів Едварда проти мене. Я був переконаний, що він сприймає мене лише як боязкого раба: ось чому тепер уникав розмови з ним.

— Куди ви? — запитав він, коли я намагався прослизнути повз нього.

Я вже мав нагоду помітити, що містер Гансден говорив різко, і вперто казав собі: «Він думає, що з бідним клерком може не церемонитись; але я не такий догідливий, як він вважає, тому його груба невимушеність мені зовсім не до вподоби».

Я щось йому відповів — радше байдуже, ніж увічливо, але не зупинився. Він незворушно перепинив мені шлях.

— Залишіться ще трохи, — мовив він, — у залі так душно; крім того, ви ж не танцюєте — у вас нема пари.

Він мав слухність, і поки говорив, ніщо в ньому — ні його вигляд, ані тон, ані манера звертання не відштовхували мене; моє *amour-propre*³ було вмиротворене; він звертався до мене не з поблажливістю, а тому, що, зайшовши в їдальню, аби освіжитися, потребував когось, з ким можна було для розваги перекинутися кількома словами. Ненавиджу, коли до мене ставляться поблажливо, проте люблю робити ласку; я залишився.

— Чудова картина, — продовжував він, знову повертаючись до портрета.

— Чи не здається вам обличчя гарненьким?

— Гарненьким? О ні! Як може бути гарним обличчя із запалими очима та високими вилицями? Але воно своєрідне і змушує замислитися. З цією жінкою, якщо б вона жила, можна б поговорити не лише про сукні, візити та компліменти.

Я мовчки погодився з ним. А він продовжував:

— Не скажу, що мені подобаються такі обличчя; тут не вистачає сили характеру, і в цих устах забагато чут-ли-во-сті (він так і вимовив — протяжно та округлюючи губи); крім того, в неї на чолі написано, що вона аристократка, це видно і з її постави; ненавиджу ваших аристократів.

— Тож ви вважаєте, містере Гансдене, що аристократичне походження проглядається навіть у будові тіла та рисах обличчя?

— До біса благородне походження! Хто б мав сумніви, що нащадки знатних сімейств мають «особливу будову тіла та риси обличчя» — так само, як ми, комерсанти -ширського графства, маємо свої! Але які з них кращі? Ясна річ, що не їхні. Щодо їх жінок, то тут усе трохи інакше: вони плекають красу з пелюшок і завдяки догляду та вихованню можуть навіть досягти в цьому досконалості — як от одаліски Сходу. Але й тут їх переваги вельми сумнівні. Порівняйте фігуру леді на портреті з місіс Крімсворт — хто породистіший?

Я спокійно відповів:

— Порівняйте себе з містером Крімсвортом, містере Гансдене!

— О, Крімсворт краще збудований, аніж я; в нього пряміший ніс, вигнуті дугою брови й таке інше; але ці переваги — якщо це переваги — він успадкував не від матері-аристократки, а від батька, старого Крімсворта, котрий, як каже МІЙ батько, працював простим -ширським фарбувальником, який лише наливав індиго⁴ в чан, але водночас був найгарнішим чоловіком у всьому графстві Йоркшир. Це

ти, Вільяме, у кінцевому рахунку в своїй сім'ї аристократ, а не твій братик-плебей.

Різка манера містера Гансдена висловлюватися мені радше подобалась, аніж навпаки; я з ним почувався невимушено. Тож з інтересом продовжував розмову.

— Звідкіля вам відомо, що я брат містера Крімсворта? Я думав, що ви, як і всі інші, вважаєте мене лише бідним клерком.

— Так усі ми й вважаємо; хто ж ви, як не бідний клерк? Ви працюєте на містера Крімсворта, і він платить вам заробітну плату — жалюгідну платню.

Я мовчав. Тепер слова Гансдена межували із зухвалістю, проте його манера висловлюватись аж ніяк не ображала мене — вона лише розпалювала мою цікавість; я хотів, аби він продовжував, що він і зробив трохи згодом.

— Світ влаштований безглуздо, — протягнув він.

— Чому ж, містере Гансдене?

— Я знав, що ви це запитаете; ви й самі є яскравим прикладом тієї безглуздості, про яку говорю.

Мені хотілося, щоб він пояснив свої слова з власної волі, без будь-якого мого спонукання, тому я продовжував мовчати.

— Чи справді ви хочете стати торгівцем? — запитав він.

— То було моїм серйозним наміром три місяці тому.

— Хм-м! Тим більш нерозумно — хіба у вас обличчя комерсанта! Хіба ж це лице ділової людини?

— Моє обличчя таке, яким його сотворив Господь, містере Гансдене!

— Господь ніколи не призначав ані вашого обличчя, ні вашої голови для -ширського графства! Скільки гуль тут можуть набити собі ваші ідеалізм, самооцінка, сумлінність? Утім, якщо вам подобається Бігбен Клоус, залишайтеся; це ваша справа, не моя.

— Можливо, в мене нема вибору.

— Ну, мені до цього байдуже; мені все одно, куди ви підете і що робитимете; я вже трохи охолов — і знову танцюватиму; он там у кутку дивана, поруч з матусею, бачу дуже гарненьку дівчину; думаю, що я вмить відхоплю її як партнерку! А он і Ведді — Сем Ведді накинув на неї оком, чи ж не випереджу я його?

І містер Гансден поспішив геть. Я спостерігав за ним крізь відчинені розсувні двері; він зумів таки випередити Ведді, отримати руку гарненької дівчини і тріумфально повести її до танцю. Це була висока, прекрасно збудована, з чудовими формами та модно одягнена молода жінка, яка чимось нагадувала місіс Едвард Крімсворт; Гансден з натхненням кружляв її у вальсі й увесь вечір не відходив від неї; з її збудженого обличчя і задоволеного вигляду я зрозумів, що йому вдалося справити належне враження. Матуся (повна дама в тюрбані, — місіс Лептон) також була цілком задоволена; пророчі видіння вже, певно, мелькали в її голові. Гансдени належали до старовинного роду, і хоч як би зневажливо не ставилися Йорки (а саме до них належав мій недавній співрозмовник) до переваг, отриманих від народження, глибоко в душі Гансден знав та цілком усвідомлював вигоду старовинного, якщо й не дуже знатного походження в такому швидко зростаючому місті, як N., про жителів котрого навіть подекували, що тут хіба один з тисячі знає свого діда. Більше того, Гансдени, колись багаті, ще й досі були заможними, й ходили чутки, що завдяки чесним заняттям Гансдена комерцією Йоркам поступово вдалося повернути колишнє процвітання своєму частково збіднілому роду. Знаючи ці обставини, місіс Лептон могла дозволити своєму широкому обличчю розпливатися в посмішці задоволення, коли спостерігала, як спадкоємець Гансден-Вуд старанно залицяється до милої її серцю Сари Марти.

Оскільки мої міркування щодо цього предмета були неупередженішими, а тому й точнішими, невдовзі я побачив, що матримоніальні сподівання були передчасні, бо джентльмен набагато

більше дбав про те, щоб справити приємне враження, ніж щоб завоювати прихильність. Не знаю, що саме в містерові Гансдені (я спостерігав за ним, бо робити мені було нічого) час від часу справляло враження, ніби він іноземець. Будова тіла та риси обличчя в нього були цілком англійськими, однак і в них вбачалося щось галльське; втім, він не мав англійської сором'язливості; якимось чином опанував мистецтво невимушеності й не дозволяв боязкості ставати між ним та його задоволенням чи насолодою. Витонченим він не був, але й вульгарним його не назвеш; не скидався на дивака чи ексцентрика — однак і не нагадував жодного з моїх знайомих. Його поведінка в цілому свідчила про повне задоволення собою, але інколи якась невловима тінь набігала на його обличчя, і це було схоже на раптові й гострі сумніви в собі, а його дії та слова були енергійним виявом невдоволення життям або становищем у суспільстві, видами на майбутнє або своїми здобутками — не знаю, чим саме, — можливо, це був просто викид жовчі.

Глава IV

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ